

Rinkaby ängar

med del av Horna ängar

i Kristianstads Vattenrike

av

Elisabet Wallsten

Länsstyrelsen i Skåne län
Skåne i utveckling 2001:37

KRISTIANSTAD
KRISTIANSTADS KOMMUN

KRISTIANSTADS VATTENRIKE®

Dokumentation av

Rinkaby ängar

med del av Horna ängar

i Kristianstads Vattenrike, Kristianstads kommun

av

Elisabet Wallsten

Världsnaturfonden WWF har ekonomiskt bidragit till utarbetande och tryckning av denna rapport.

ISSN 1402-3393

Tryck: Länsstyrelsen i Skåne län
Tryckort: Kristianstad
Upplaga: 200 ex
År: 2001

Förord

Föreliggande rapport har utarbetats av Elisabet Wallsten på uppdrag av Kristianstads kommun och Länsstyrelsen i Skåne län, inom ramen för verksamheten i Kristianstads Vattenrike. Rapporten utgör dokumentation inför bildande av naturreservat längs delar av Hammarsjöns östra sida.

I uppdraget har också ingått att upprätta förslag till skötselplan för området och förslag till beslut inför bildande av naturreservat. Skötselplaneförslaget och förslaget till reservatsbeslut redovisas separat.

Referensgrupp för arbetet har utgjorts av Sven-Erik Magnusson och Sam Skällberg, Kristianstads kommun samt Anders Larsson, Kenth Ljungberg och Hans Cronert, Länsstyrelsen i Skåne län, den sistnämnda projektledare och ansvarig för slutredigering av rapporten.

Uppdraget har finansierats av Länsstyrelsen i Skåne län och Världsnaturfonden WWF.

Hans Cronert
Naturvårdssamordnare Kristianstads Vattenrike
Länsstyrelsen i Skåne län, Kristianstads kommun

Innehållsförteckning

FÖRORD	3
SAMMANFATTNING	7
INLEDNING	9
ALLMÄN BESKRIVNING	9
1. LANDSKAPSBILD OCH TOPOGRAFI	10
2. GEOLOGI	10
3. KULTURHISTORIA	11
4. NEDRE HELGEÅNS VATTENREGIM.....	14
5. NUVARANDE MARK- OCH VATTENANVÄNDNING.....	15
6. ÖVERSIKTIG VEGETATIONS BESKRIVNING.....	16
6.1 <i>Strandängar, strandbetesmarker och åkerträdor</i>	17
6.2 <i>Igenväxningsmarker och Åladammen</i>	17
6.3 <i>Hammarsjön</i>	18
7. DJURLIV	18
7.1 <i>Däggdjur</i>	18
7.2 <i>Fåglar</i>	18
7.3 <i>Landlevande snäckor</i>	19
7.4 <i>Övrigt djurliv</i>	19
8. RÖDLISTADE OCH EU-LISTADE ARTER	20
9. FRILUFTSLIV	21
10. ANLÄGGNINGAR	21
KÄLLOR	21
LITTERATUR	21
KARTOR	22
FLYGBILDER	23
MUNTliga KONTAKTER.....	23

KARTBILAGA

- Karta 1 – Översiktskarta
- Karta 2 – Jordarter
- Karta 3 – Strandförskjutning
- Karta 4 – Markerna under 1800-talet
- Karta 5 – Ekonomiska kartan 1929-30
- Karta 6 – Anläggningar och landskapselement
- Karta 7 – Nuvarande markanvändning
- Karta 8 – Översiktig vegetationskarta
- Karta 9 – Naturtyper i Natura 2000

Sammanfattning

Utredningsområdet omfattar land- och vattenområden längs Hammarsjöns östra sida, inom nedre Helgeåns vattensystem. Arealen uppgår till ca 195 ha, varav ca 158 ha land och ca 37 ha vatten. Landområdet domineras av strandängar och strandbetesmarker samt igenväxande bladvass- och videbuskmarker.

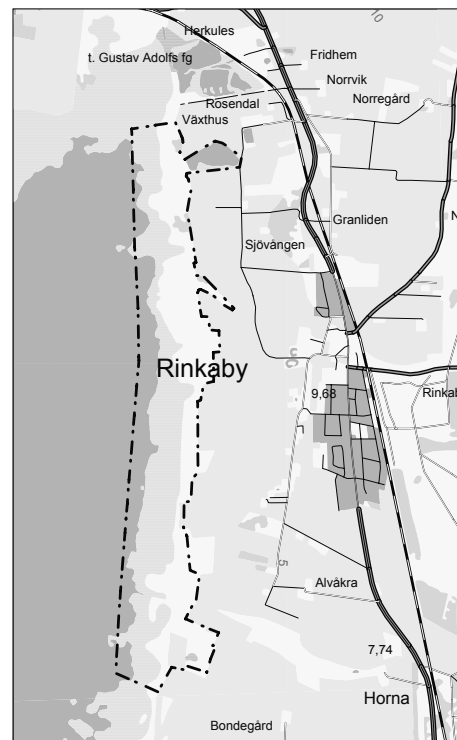
Ytjordarterna inom utredningsområdet domineras av sand, grovmo och glacial lera, med inslag av gyttja, gyttjelera, kärr och sank sand. De är i huvudsak avsatta under och efter senaste istiden. Jordarna vilar på Kristianstadsslättens kritberggrund som i sin tur vilar direkt på urberget.

Markerna kring nedre Helgeåns vattensystem är ett rikt kulturlandskap som sedan lång tid tillbaka haft stor dragningskraft på människor. Åns årliga översvämningar och böndernas hävd har under århundradenas lopp satt sin prägel på landskapet. I Rinkaby visar fynd och fornlämningar på lång bebyggelsekontinuitet med en väl etablerad bygd redan under yngre stenålder. Markerna inom huvuddelen av utredningsområdet har dock inte påverkats av böndernas hävd under mer än ett par hundra år, då de högst liggande, östra delarna sannolikt torrlades först vid den markanta vattenyttesänkning som blev en direkt följd av Helgeåns sänkning år 1775.

Utmed nedre Helgeån finns ett av landets största våtmarksområden med betes- och slåtterhävdade inlandsstrandängar.

I början av 1990-talet påbörjades en restaurering av Rinkaby ängar, där främst de strandnära fuktiga markerna stått ohävdade en tid och igenväxningsvegetation brutit kontakten mellan land och vatten utmed större delen av sträckan. Röjningar och återupptagen beteshävd har givit resultat och stora delar av utbredningsområdet har återfått sin tidigare karaktär. Floran, med ett flertal arter som indikerar lång slåtter- och/eller beteshävd, är särskilt rik i anslutning till Rinkaby/Hornas bygräns i sydost, där det bl a finns rikkärrspartier. I ohävdade, igenväxande marker finns bladvassar, videbuskage och dungar med alsumpskog. I nordost ligger även en gammal tegelbruksdam, Åladammen. Hammarsjön är en av landets främsta lokaler vad gäller sump- och vattenväxter. Inom utredningsområdets del av Hammarsjön domineras den artrika vegetationen av långskottsväxter och sävruggar.

Hammarsjön har klassats som en av Sveriges värdefullaste fågelsjöar och utgör även en av landets atrikaste fisksjöar. I början av 1990-talet visade en häckfågelinventering på en kraftig minskning av antalet hävdgynnade strandängsfåglar på Rinkaby ängar, men efter att markerna röjts och beteshävden återupptagits ända ut i strandkanten visade en ny inventering 1997 att restaureringsinsatserna gynnat området häckande och rastande änder, gäss och vadare. Landsnäckorna har inventerats i ett kärr i södra delen. I övrigt är djurlivet fortfarande till stora delar outforskat.

Inledning

Under sommaren och hösten 2000 har fakta tagits fram om Rinkaby ängar och en angränsande del av Horna ängar utmed Hammarsjöns östra sida. Utredningen har gjorts inför bildande av naturreservat inom hela eller delar av området. I denna rapport redovisas dokumentation av utredningsområdet. I separata underlag redovisas förslag till skötselplan och förslag till reservatsbeslut. Arbetet bygger på fältstudier under juli-september 2000, muntliga kontakter samt studier av IRF-flygbilder, kartor, litteratur och inventeringslistor. Det har även gjorts en fotodokumentation av området under september 2000.

Utredningsområdets areal uppgår till totalt ca 194 ha, varav ca 157 ha land och ca 37 ha vatten. Hela eller delar av området har angivits som skyddsvärt ur naturvårdssynpunkt på internationell, nationell, regional och lokal nivå och omfattas av eller ingår i:

- RAMSAR-konventionen.
- Riksintresse för naturvård (NL64 Helgeåns nedre lopp). Riksintresse för kulturmiljövård (KL21). Hammarsjön är även av riksintresse för yrkesfisket.
- Nationell bevarandeplan för odlingslandskapet (L8004 Hammarsjön-Helgeåns nedre lopp. Norre Fälåd).
- Länsstyrelsens naturvårds- och kulturmiljöplan, natur klass 1-objekt (50 Hammarsjön), kultur-objekt (51 Rinkaby).
- Länsstyrelsens våtmarksinventering, klass 1-objekt (Hammarsjön).
- Länsstyrelsens ängs- och hagmarksinventering, klass 4-objekt (80-0132 – Rinkaby N ängar och 80-0133 – Rinkaby S ängar).
- Kristianstads Vattenrikes Handlingsprogram för naturvård 1998-2000.
- Kristianstads kommuns översiktsplan (Helge ås nedre lopp).
- Kristianstads kommuns förslag till naturvårdsplan.

Olika inventeringar har visat att utredningsområdet hyser flera rödlistade växt- och djurarter (se vidare kap 8 ”Rödlistade och EU-prioriterade arter”). Men ytterligare kunskaper krävs, bl a vad gäller insekter, grod- och kräldjur, bladvassens fåglar, mossor, lavar, svampar samt Åladammens flora och fauna.

Allmän beskrivning

Utredningsområdet omfattar strandnära slätterängar och naturbetesmarker samt vass- och vattenområden utmed Hammarsjöns östra sida, tillhörande byarna Rinkaby och Horna. **Karta 1-Översiktskarta.** Hammarsjön ingår i nedre Helgeåns vattensystem, som utgör vattendragets nedersta 3,5 mil. Fallhöjden är ringa och ån flyter lugnt fram över Kristianstadsslätten för att slutligen mynna i Hanöbukten. Inom nedre Helgeåns vattensystem varierar vattenståndet kraftigt över året och när vattenståndet är lågt i ån och högt i havet tränger saltvatten ibland ända upp till Hammarsjöns södra del.

Längs nedre Helgeåns vattensystem utbreder sig ett varierat våtmarkslandskap som rymmer många olika naturtyper. Betade strandängar och fuktiga slätterängar växlar med bladvassbälten, videbuskmarker och strandskogar. De årliga översvämningarna och böndernas hävd har under århundradenas lopp format ett rikt kulturlandskap, som nu är en av de sista tillflyktsplatserna i landskapet för många hotade växt- och djurarter. Utmed ån och sjöarna finns idag ett av landets största våtmarksområden med betes- och slätterhävdade strandängar.

1. Landskapsbild och topografi

Utredningsområdets centrala delar karaktäriseras av öppna slätter- och beteshävdade strandängar som till stora delar gränsar mot öppet vatten, medan bladvassar brer ut sig i norr och söder. Buskmarker och dungar med alsumpskog finns främst i anslutning till bladvassarna, men rader av träd och buskar återfinns även utmed en del av de diken som leder ner i området från högre liggande marker. I nordost blänker Åladammens vattenspegel. Markerna är låglänta och ligger som högst ca 1,2 m ö h (Nedre Helgeåns regleringsföretag 1936). I utredningsområdets del av den vegetationsrika grunda slättsjön Hammarsjön växlar öppna vattenytor med täta sävruggar.

2. Geologi

Kristianstadsslätten karaktäriseras av sedimentära bergarter, som bildats genom avlagringar på botten av ett varmt hav under slutet av kritperioden, för ca 70-100 miljoner år sedan (Kornfält och Bergström 1990). Kritsedimenten kring Hammarsjöns östra sida består av kvartshaltig kalksten till kalkig kvartssandsten (Sveriges Geologiska Undersökning 1989). Kritberggrunden vilar direkt på urberget, som inom utredningsområdet i huvudsak återfinns på mer än 260 m djup under dagens havsyttenivå.

Under de senaste två årmiljonerna (kvartär tid) har klimatet dominerats av ett flertal istider, med kortare mellanliggande värmeperioder. De jordarter som idag överlagras kritberggrunden är huvudsakligen avsatta under eller efter den senaste istiden. För ca 12 900 år drog sig den senaste landisen tillbaka från utredningsområdet mot nordost och norr (Ringberg 1991). Kristianstadsslätten stod då under vatten och allt eftersom isen smälte bort bredde Baltiska issjön ut sig över stora områden. Högsta kustlinjen (HK) bildades så småningom 50-55 m över dagens havsyttenivå och under denna nivå var svallningen av de tidigare bildade jordarterna, främst morän och isälvsediment, intensiv.

Efter isavsmältningen försköts strandlinjen snabbt neråt och när vattnet stod som lägst, för ca 9 500 år sedan, växte det tallskog i Hanöbukten (Berglund m fl 1986). Under postglacial tid har sedan vattnet stigit upp över eller dragit sig tillbaka från Kristianstadsslätten ett flertal gånger. På Hammarsjöns botten har 7 500 år gamla rotfasta alstubbar hittats, vilket visar på att det då växte alskog där sjön idag breder ut sig (Magnusson och Vägren 1994).

På Kristianstadsslätten är jorddjupen på kritberggrunden i allmänhet 10-30 m och lagerföljderna under HK utgörs ofta av nedifrån räknat morän, isälvsediment, glacial lera samt överst svallsediment och yngre postglaciala sediment (Ringberg 1991). Moränerna består vanligen av såväl urbergsmaterial som kritbergarter, vilket lokalt kan ge en mycket kalkrik morän. Ytmoräner är dock ofta urlakade och lokalt kalkfria ner till 1-3 m djup. Den varviga glaciala leran saknar också i de flesta fall mätbara kalkhalter på 0,5-1 m djup pga urlakning, men är på större djup i allmänhet kalkhaltig.

Jordarnas lagerföljder är inte kända inom utredningsområdet, men mot bebyggelsen i öster har lagerföljder dokumenterats vid olika brunnsborrningar. 300 m SV om Rinkaby kyrka har man borrarat genom 3,5 m grovmo, 2 m finmo, 12 m sedimentär styv lera och 21,5 m lerig morän innan man på 39 m djup kom ner till kritberggrunden som här utgjordes av kalksandsten (Ringberg 1991). Öster om utredningsområdet, i anslutning till en mindre väg i Rinkabys södra del, överlagrades berggrunden av 30 m mäktiga jordartslager som utgjordes av uppifrån räknat 5 m grovmo-grus, 6 m lera-finmo och sedan åter 19 m grovmo-grus (Sveriges geologiska Undersökning 1990).

Ytjordarterna inom utredningsområdet domineras av sand och grovmo, men i norr finns även en hel del glacial lera. **Karta 2 – Jordarter.** I norr och söder finns även gyttja och på mindre ytor dessutom gyttejlera, kärr och sank sand (Sveriges Geologiska Undersökning 1990).

3. Kulturhistoria

Markerna kring nedre Helgeån är ett rikt kulturlandskap med lång bebyggelsekontinuitet. I Rinkaby socken visar fynd och fornlämningar på en väl etablerad bygd redan under yngre stenåldern, som sedan bestått fram i nutid (Helgesson m fl 1995b). Det äldsta kända skriftliga belägget för Rinkaby härrör från år 1351 (*Rinkæby*), men byn har sannolikt sitt ursprung före 800-talet, troligen under folkvandringstid (Hallberg muntligen 2000). ”Rink” var en bättre rustad beväpnad krigare och ”Rinkabyar” var sannolikt gårdsanläggningar (ev befästa) där regionala hövdingar samlade sina avlönade krigare. Kyrkan i Rinkaby har daterats till 1200-talets mitt (Helgesson m fl 1995b). Horna återfinns första gången i de skriftliga källorna år 1419 (*Horna*) och har fått sitt namn efter läget vid södra delen av Hammarsjön (Hallberg muntligen 2000). ”Horni” är en hornformad vik och namnet ger en antydning om Hammarsjöns form före Helgeåns sänkning år 1775 (se vidare kap 4 ”Nedre Helgeåns vattenregim”). I 1624 års prästrelationer står att läsa: ”By kallid Horne fordij att Hellie Aae böjer sig hallf cirkelviis, som itt horn thill förenämnde by” (Nilsson 1957).

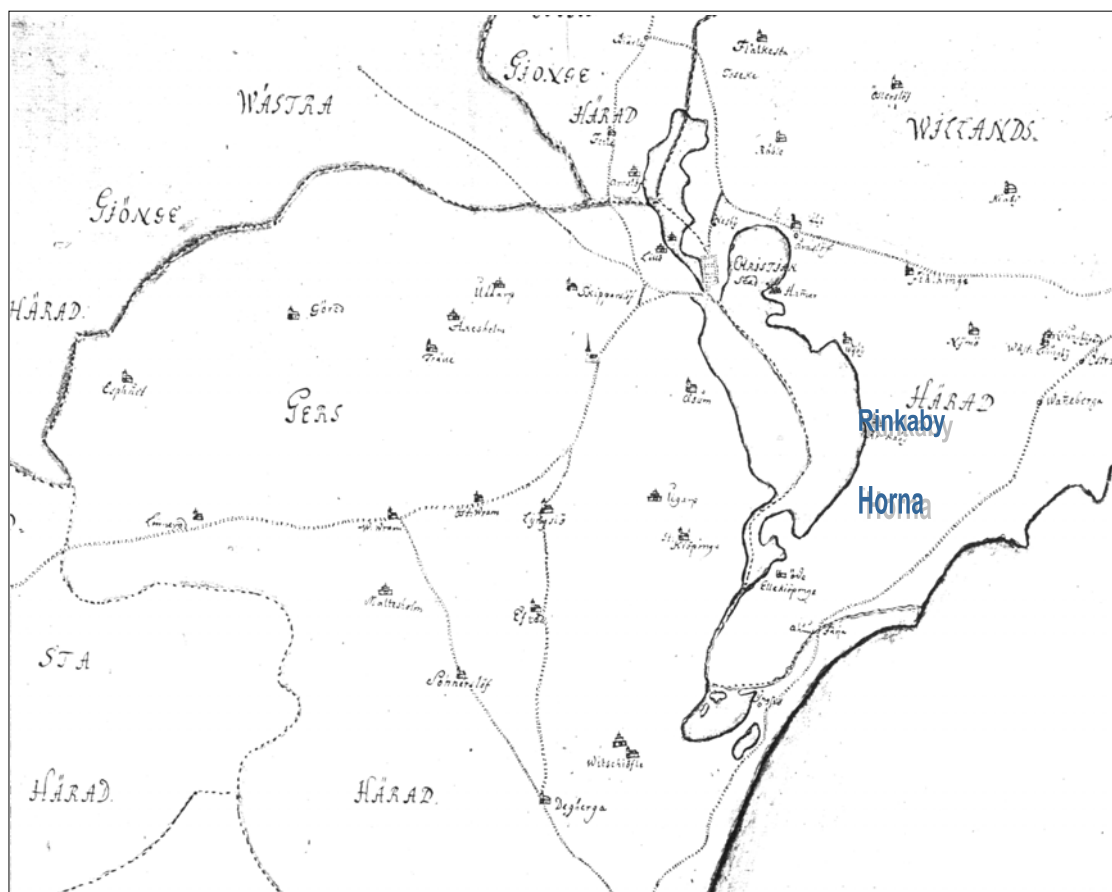

Bild 1. Hammarsjöns och övriga delar av nedre Helgeåns utbredning före år 1775 (Lantmäteriet 1736). Horna och Rinkaby byars ungefärliga läge utmärkta.

Trots byarnas långa historia har huvuddelen av utredningsområdet inte påverkats av böndernas hävd under mer än ett par hundra år, då merparten av de högst liggande, östra delarna sannolikt började torrläggas först vid den markanta vattenyttesänkning som blev en direkt följd av att Helgeån bröt ett nytt lopp till havet 1775. **Karta 3 - Strandförskjutning.**

Under 1700-talets andra hälft inleddes skiftesreformer som syftade till att åstadkomma ett mer rationellt brukande av odlingsmarkerna genom att samla varje bondes allt mer uppsplittrade marker i en eller ett par större brukningsenheter. I Kristianstad blev laga skifte, som inleddes år 1827, vanligast (Länsstyrelsen i Kristianstads län 1996). Många byar splittrades upp när gårdarna flyttades ut till de nya ägorna. Inägo- och utmarksbegreppen¹ försvann och det tidigare småbrutna landskapet blev mer storskaligt och rätvinklat. Vid skiftena inleddes en omfattande uppodling som sedan pågick en bra bit in i på 1900-talet (Helgesson m fl 1995a).

I Rinkaby gjordes en utmarksdelning av ”Maden” år 1798 (Lantmäteriet 1798). Maden, som benämndes ”fäladsmark”² gränsande mot Hammarsjön, användes som betesmark och två av de tre skiftena berörde dagens utredningsområde; Norra fallet och Södra fallet. **Karta 4 - Markerna under 1800-talet.** Markerna sträckte sig från Rinkabys ”Nyängar” i norr till Hornas marker i söder och genom området ledde en ”vattendrift” och en ”klädbykningsväg” ner mot sjön. Någon strandlinje karterades inte in vid denna delning, utan land och vatten åtskildes av ett rakt schematiskt streck.

Vid Rinkabys laga skifte åren 1831-41 (Lantmäteriet) hade strandlinjen flyttats något västerut i förhållande till tiden före Helgeåns sänkning. **Karta 3 - Strandförskjutning.** Fortfarande betraktades dock huvuddelen av utredningsområdet som vattentrakt. **Karta 4 - Markerna under 1800-talet.** Markerna dominerades enligt skiftesbeskrivningen av ängar, vilket brukar vara liktydigt med slätterängar, medan ”ängen” vid Södra fallet särskilt angavs som betesmark. Vid Norra fallet låg en lergrav och tvättplats och i söder fanns en drift. Vid Rinkabys laga skifte lyckades lantmätaren fördela de nya ägoskiftena på ett sådant sätt så endast ett fåtal gårdar behövde flyttas ut från bykärnan (Helgesson m fl 1995b) och idag finns fortfarande en väl bevarad radby av stort kulturhistoriskt värde utmed den gamla byvägen.

Under 1800-talets andra hälft hade sjön dragit sig tillbaka ytterligare (och en delning av de nyupplandade markerna genomfördes (Lantmäteriet 1874-82). **Karta 4 - Markerna under 1800-talet.** Upplandningsängarna skiftade i karaktär från förhållandevis torra hårdvallar, via sidvallar med starr, starrsiddar och starrkanter mot blötare områden med vass, rörholmar och ”rockor”³.

I Horna genomfördes ett storskifte redan år 1804-07 (Lantmäteriet) och utredningsområdet ligger inom den del av ”Stubbängsfallet” som kallades ”Allmanningen”. Öster om Allmanningen låg ”Tjurallmanningen”. Det sankta sandområdet i utredningsområdets östra del benämndes ”Stubbakurran. **Karta 2 - Jordarter.** Från Helgeåns sänkning år 1775 till 1800-talets början hade endast en obetydlig strandförskjutning skett. **Karta 3 - Strandförskjutning.**

¹ Inägomarken utgjordes av inhägnade åker- och ängsmarker som var enskilt ägda och låg i anslutning till bykärnan, medan utmarken vanligen var byns samfällda betesmark, där man även hämtade ved och virke.

² Fäladsmark är en skånsk benämning på byns, socknens eller stadens gemensamma betesmark (Andersson och Anderö, 1997).

³ ”Rocke-” är en äldre benämning på fräkenväxter, t ex sjöfräken, som var ett uppskattat djurfoder (Cronert muntligen 1999).

Hornas laga skifte påbörjades redan år 1837 men förrättningsmannen lyckades inte avsluta det förrän år 1854 och då överklagade så gott som samtliga hemmansägare förrättningen (Nilsson 1957). Förrättningen upphävdes, en ny förrättningsman tillsattes och först år 1857 kunde Horna bys laga skifte förklaras avslutat. Markerna inom Hornas del av utredningsområdet taxerades som äng och kallades Norrängen (Lantmäteriet 1855-57). Vid det laga skiftet hade man vunnit något mer mark i förhållande till storskiftet och utmed stranden fanns en smal upplandningsäng. **Karta 4 - Markerna under 1800-talet.** Någon senare delning av upplandningar blev aldrig aktuell eftersom ägo gränserna vid laga skiftet lades relativt långt ut i den dåvarande vattentrakten.

I slutet av 1800-talet upphörde ängsbruket nästan helt på många håll i landet, när man övergick till att odla fodervall på åkrarna. Längs nedre Helgeån förblev dock slåtter på strandängar en viktig del av gårdarnas samlade resurser. De årliga översvämningarna gödslade de lågt liggande markerna som gav en rik höskörd, samtidigt som uppodling av strandängarna motverkades genom att markerna torkade upp sent (Cronert muntligen 1999).

Ekonomiska kartan (Rikets Allmänna Kartverk 1931 och 1932) ger en översiktlig bild av landskapet under 1900-talets första hälft. **Karta 5 - Ekonomiska kartan 1929-30.** I Rinkabys nordöstra och sydöstra delar hade tidigare ängsmarker odlats upp till åker, medan endast hårdvallar karterats som äng. Marken mellan hårdvallarna och sjön angavs vara kärr som betades. Det senare är dock sannolikt ett karteringsfel. Enligt lantbrukaren Gösta Eriksson (f 1909), som bott i Rinkaby hela sitt liv, användes byns fuktängar nästan uteslutande för slåtter (Jarnemo 1995). De efterbetades endast under torrår då de ordinarie betesmarkerna öster och sydost om byn blivit för dåliga. Slåttern auktionerades ut varje vår och vanligtvis ropade bönderna in den mark som låg rakt nedanför deras egen mark, medan småbrukare utan egen mark slog längre ut. På de inre delarna körde man med häst och slåtterskär, medan de yttre partierna slogs med lie. Småbrukarna brukade slå långt ut i vattnet, där det slagna höet till stor del bestod av de vid den tiden betydligt vanligare växterna ”rockor” och ”klyngedarockor”. I sjön bedrevs även vassslåtter kalla vintrar. I Rinkaby använde man inte längre vass till taktäckning, men vassen såldes och kunde för den ihärdige inbringa ganska bra inkomster.

Hornas forna ängsmarker inom utredningsområdet beteshävdades istället enligt ekonomiska kartan och storskiftets ”Stubbakurra” angavs som kärr (Rikets Allmänna Kartverk 1932). Inte heller denna hävd verkar överensstämma med verkligheten. Även Hornas strandmarker användes fortfarande för slåtter, men till skillnad mot Rinkaby efterbetades de vanligen också (Wettemark muntligen 2000). Även på Hornasidan bedrevs slåttern långt ut i sjön.

När hästarna i mitten av 1900-talet började bytas ut mot traktorer, småbrukarnas behov av att hålla egen ko minskade och vassen i stort sett slutade användas som takbeklädnad minskade eller upphörde i många fall hävden på de fuktigare strandängarna och strandnära sjöpartierna. Bladvassar, videbuskage och alsumpskogar vann terräng och kontakten land-sjö minskade. När verksamheten inom ramen för Naturvård i Kristianstads Vattenrike påbörjades 1990 hade Rinkaby ängars låglänta delar vuxit igen med bladvass och videbuskage och den tidigare kontakten mellan sjö och äng var utmed huvuddelen av sträckan bruten (Magnusson och Cronert 1999). På initiativ av en enskild lantbrukare och med hjälp av Naturvård Kristianstads Vattenrike har återupptagen hävd i form av nötkreatursbete samt riktade restaureringsinsatser lett till att bladvassen nu försvunnit inom stora delar av området och kontakten mellan strandäng och sjö återuppstått. **Karta 6 - Anläggningar och landskapselement.**

4. Nedre Helgeåns vattenregim

Utredningsområdet sträcker sig utmed Hammarsjöns östra sida och de lågt liggande markerna är starkt präglade av vattenståndsförändringarna i nedre Helgeåns vattensystem, såväl de årliga variationerna som de större förändringar som skett under de senaste århundradena.

Redan i förhistorisk tid var Helgeån en viktig förbindelseled och utmed dess lopp uppstod tidigt samhällen av betydelse (Andersson 1961). Under lång tid har böndernas slätter och kreaturens bete format strandvegetationen, men det var först under 1600-talet som man kom att börja påverka själva vattensystemet i större utsträckning (Magnusson 1981). Dessa delar av det då danska Skåne var en orolig gränsbygd och år 1612, när svenska trupper åter hade fallit in och bränt staden Vä, fick kung Christian IV nog och började söka efter en bättre plats att anlägga en ny stad på. Det skulle inte bara bli en ny köpstad utan även en stark fästningsstad som kunde motstå framtida anfall från svenskarna (Friström och Theander 1995). Kungen fann vad han sökte på Allön, en otillgänglig ö i sankmarken, och omfattande utfyllnads- och uppbyggnadsarbeten påbörjades. Alla bönder som lydde under kronan och domkapitlet i Albo, Gårds, Villands, Listers, Göinge, Norra Åsbo och Frosta härader uppmanades att på två månader leverera vardera 25 lass sten till Allö (Magnusson 1981). Men ingreppen i samband med grundandet av Kristianstad påverkade sannolikt främst närområdet kring den nya fästningsstaden och övriga våtmarker längs nedre Helgeån förblev troligen relativt opåverkade.

År 1775 inträffade däremot något som gav en vittomfattande förändring i vattensystemet och som dessutom gick mycket fort (Magnusson, 1981). Sommaren 1774 hade bönderna i Yngsjö grävt ett dike genom flygsanddynerna mellan Lilla Yngsjö och havet. Under vårfloden 1775 banade sig Helgeån ett nytt lopp ut till havet genom detta dike, som snabbt förvandlades till en bred älv (A:son-Näs 1986). Ån fick en lägre passpunkt ut mot havet och hela sjösystemet sänktes ca 60-70 cm (Magnusson 1981). Nedre Helgeåns vattensystem karaktäriseras av långgrunda stränder och vattenytesänkningen torrlade därmed förhållandevis stora ytor. De högre belägna markerna inom utredningsområdet frilades sannolikt till stora delar i och med denna vattennivåsänkning, medan mer låglänta marker frilagts först senare. **Karta 3 - Strandförskjutning.**

Trettio år efter att Helgeåns vårfloed brutit in i Yngsjöböndernas dike var de som hade mark längs ån kallade till ett möte i Åhus (A:son-Näs 1986). Man ville få till stånd en uppdämning av ån så att fästningen i Kristianstad kunde få mer vatten i sina vallgravar igen och segelleden till Åhus åter kunde bli farbar. Men de jordägare som fått ny mark frilagd 1775 bestred uppdämningen, vilket bl a Rinkaby och Horna byars invånare gjorde genom ombud. Med på mötet fanns även jordägare som inte hade något emot att Helgeåns vattennivå åter höjdes. Det var ägare till högre liggande sandiga jordar. De ville ha ån uppdämd till sin gamla höjd för att ”få must på förtorkade och nu obrukbara sandåkrar och för att erhålla vårfloed å deras obördiga ängar”. Men mötet gav ingen förändring, de uttorkade sandjordarna förblev torra och de nyvunna markerna sattes inte under vatten igen.

Under 1800-talet fanns även storstilade planer på att valla in Helgeån och torrlägga Araslövssjön, Nosabysjön och Hammarsjön (Magnusson 1981). Men efter att med stort besvär ha lyckats torrlägga Nosabysjön i början av 1870-talet avbröts företaget. I slutet av 1930-talet igångsattes upprensings- och kanaliseringsarbeten av Nedre Helgeåns regleringsföretag (Andersson 1961). I Araslövssjön och Hammarsjön muddrades rännor för att kanalisera det förr på bredden strömmande vattenflödet (Magnusson 1981). Syftet med regleringsföretaget var att få vattnet att snabbare dra sig tillbaka från markerna efter högvatten (Magnusson muntligen 1997). Detta innebar att vårbruket kunde komma igång tidigare och de kortare översväm-

ningstiderna gjorde även att det eftertraktade ”ängagräset” gynnades i förhållande till starrvegetationen (Cronert muntligen 1997). En tröskel strax söder om Hammarsjön grävdes också bort vid denna tid, vilket medförde att den genomsnittliga lågvattennivån i vattensystemet sänktes ett par decimeter.

Ser man till nedre Helgeåns våtmarksområde som helhet så gav 1775 års vattensänkning dels en omedelbar förändring genom den stora vattennivåsänkningen, men även en mer långsiktig effekt i form av en snabbare igenväxning av de grunda, näringsrika slättsjöarna (Magnusson 1981). Under 1900-talet har sedan olika mänskliga aktiviteter ytterligare påskyndat igenväxningen. I Hammarsjön har vattenflödet, särskilt i sjöns norra delar, till stora delar kanaliseras till muddringsrännorna. Detta har inneburit att det förr på bredden rensande högvattenflödet minskat sin rensningskraft vid sidan om mudderrännan, där igenväxningen kunnat fortgå mer ostört. Närsaltstillförseln från tätorter, industrier, enskilda avlopp och åkermark har också starkt bidragit till den allt snabbare igenväxningen av sjöarna. Sedan 1970-talet har klippning av vegetation skett regelbundet i sjöns norra delar (Franzén Åberg 1999).

Från olika typer av kartor kan man få en bild av hur ett område har förändrats över tiden. Men det går inte att helt förlita sig på den bild som ges och tro att det är den absoluta sanningen. En karta är alltid en tolkning och ett urval av verkligheten. I områden med så stora årliga vattenståndsförändringar och skiftande strandlinjer som i nedre Helgeåns vattensystem tillkommer dessutom andra aspekter. Vid vilken årstid är kartan ritad? Var det ett våt- eller torrår? Anger kartan strandlinjerna vid hög-, låg- eller medelvattenstånd? Har man varit ute och mätt eller tagit uppgifterna från äldre handlingar?

Skånska rekognoseringskartan från åren 1812-20 (Lantmäteriet och Krigsarkivet 1986) baseras inte på det dåvarande normalvattenståndet, utan på strandlinjer från tiden före sänkningen år 1775 (Magnusson muntligen 1997)!

Man ska inte heller ta fasta på siffror som absolutvärden. Medelvattennivån t ex är ett framräknat värde som ofta anges i olika sammanhang. Men i ett område med så skiftande vattennivåer som i nedre Helgeåns vattensystem är det en siffra som bara är giltig några få gånger per år, när vattenståndet är på väg upp eller ner. I Hammarsjön anges medelvattennivån dessutom ligga 60-70 cm över havet, vilket är det medelvärde som gällde före regleringsföretagets åtgärder på 1930-talet, medan dagens medelvattennivå snarare ligger 30-35 cm över havet (Cronert muntligen 1997). Under sommarmånaderna ligger vattennivåerna oftast mellan -10 cm och +20 cm, medan de vintertid vanligen pendlar mellan 70-150 cm över havets medelvattenyta.

5. Nuvarande mark- och vattenanvändning

Huvuddelen av utredningsområdet hävdas genom slätter och/eller bete. **Karta 7 - Nuvarande markanvändning.** De låglänta blötare delarna betas främst av nötkreatur, men på Hornasidan även av hästar. Efterbete sker även på merparten av de något högre liggande slätterängarna. I områdets norra och södra delar finns ohävdade igenväxande bladvass- och buskområden. Ringmärkningsverksamhet i regi av Nedre Helgeåns Fågelstation har bedrivits sedan ett antal år tillbaka på ett skifte i det norra igenväxningsområdet. I norr finns även Åladammen, där det numera nedlagda Ler- och Tegelindustri AB Hercules tidigare bröt lera.

Tabell 1. Markanvändnings inom utredningsområdet.

Insjöstrandäng, slåtter	ca 9 ha
Insjöstrandäng, slåtter med efterbete	ca 48 ha
Insjöstrandbetesmark	ca 50 ha
Åker i träda	ca 5 ha
Obrukat (varav sjö)	ca 82 ha ca 37 ha)

6. Översiktlig vegetationsbeskrivning

Indelningen av vegetationstyper i utredningsområdet följer ”Vegetationstyper i Norden” (Nordiska ministerrådet 1998) och ”Markanvändning och vegetation i nordiska odlingslandskap” (Nordiska ministerrådet 1999). **Karta 8 - Översiktlig vegetationskarta.** Områdets naturtyper har också karterats enligt ”Svenska Naturtyper i det europeiska nätverket Natura 2000” (Löfroth 1997). **Karta 9 - Naturtyper i Natura 2000.**

Områdena är avgränsade med hjälp av flygbildstolkning av IRF-flygbilder från 1980-talet i interpretoskop, svart-vita ortofotokartor från 1990-talet samt genom fältkontroller under juli-september 2000. Vegetationsindelningen är gjord genom artbestämning i fält, samt med hjälp av uppgifter från Projekt Skånes Flora (Olsson 2000b). Minsta karteringsenhet har generellt varit 1 ha, men i vissa fall har områden mindre än 1 ha avgränsats.

Tabell 2. Vegetations- och naturtyper inom utredningsområdet

Vegetationstyper (NMR)		Naturtyper (EU)	
Klibbalstrandskog (2.2.4.2) (varav ungt aluppslag på alröjd yta)	ca 3,5 ha ca 0,4 ha)	Naturligt eutrofa sjöar med nate- eller dybladsvegetation (3150)	ca 37 ha
Sumpsnårskog av vide-ört-typ (2.2.5.1)	ca 4,5 ha	Fuktängar med blåtåtel eller starr (6410)	ca 71 ha
Luddhavregräsmark (5.4.1.6)	ca 0,4 ha	Högörtsängar (6430)	ca 36 ha
Tuvtåtelgräsmark (5.4.3.1)	ca 35,5 ha	*Alluviala lövskogar som tidvis är över-svämmande (91E0) (prioriterad natyrtyper)	ca 3,5 ha
Tuvtåtelgräsmark, veke-knapptåg-variant (5.4.3.1.b)	ca 0,3 ha		
Högörtsgräsmark, platt-tuvstarr-variant (5.4.3.2.b)	ca 1,3 ha		
Lågstarrgräsmark (5.4.4.1)	ca 17 ha		
Lågstarrgräsmark, darrgräs-småvänderot-variant (5.4.4.1.b)	ca 1 ha		
Kärrkavle-krypvengräsmark (5.4.5.1)	ca 1,5 ha		
Högstarrgräsmark (5.4.5.2)	ca 49,5 ha		
Knylhavre-typ (5.5.4.1)	ca 1 ha		
Engelskt rajgräs-ängssvingel-kamäxing-typ (5.5.4.3)	ca 5 ha		
Högvasar av sjösäv-typ (6.1.3.1)	ca 0,8 ha		
Högvasar av tät bladvass-typ (6.1.3.4)	ca 32,5 ha		
Potamogeton spp-huvudtyp (6.3.2)	ca 40,5 ha		

I området kring nedre Helgeåns lopp sätter vattnet sin prägel på vegetationen. De årliga vattenståndsvariationerna påverkar merparten av de låglänta Rinkaby och Horna ängar, som till stora delar karaktäriseras av olika fuktighetsgradienter i glidande övergångar, från grund söt-vattensvegetation vid sjöstranden till friskängen och i något enstaka fall torräng högre upp. Inom utredningsområdet finns välhävda strandängar och strandbetesmarker som till stora

delar har öppna kontaktzoner mot Hammarsjön, igenväxande bladvass- och buskmarker, dungar med alsumpskog, en damm samt öppna sjötor, vilket ger utrymme för en mångfald av arter, varav flera hotade (se vidare kap 8 ”Rödlistade och EU-prioriterade arter”). På de öppna strandmarkerna är hävden av stor betydelse, då den skapar förutsättningar för en artrik flora i områden som annars snabbt skulle förbuskas och växa igen. I norr och i söder finns två mindre åkerstycken som ligger i träda. **Karta 7 - Nuvarande markanvändning.**

6.1 Strandängar, strandbetesmarker och åkerträdor

På utredningsområdets strandängar och strandbetesmarker dominerar *tuvtåtelgräsmarker* (5.4.3.1), *lågstarrgräsmarker* (5.4.4.1) och *högstarrgräsmarker* (5.4.5.2) i en gradient från friskare, högre liggande marker mot fuktigare, mer låglänta delar. Markerna är i huvudsak öppna med träd- och buskridåer främst utmed de diken som leder ner i området. I norr finns plattstarrdominerade *högörtsgräsmarker av platt-tuvstarr-variant* (5.4.3.2.b) och i en stor svacka i betesmarkerna har en glest bevuxen *kärrkavle-krypvengräsmark* (5.4.5.1) etablerat sig på mark som odlades i slutet av 1980-talet (Magnusson m fl 1989). Vid Åladammen i norr och på Hornas marker i söder finns två åkrar i träda. Vegetationen utgörs idag av en *engelskt rajgräs-ängssvingel-kamäxing-typ* (5.5.4.3), men båda åkerstyckena visar drag av intilliggande vegetationstyper och skulle sannolikt övergå i dessa relativt snabbt om den traditionella slätterhävden återupptogs. I de betes- och/eller slätterhävdade delarna av utredningsområdet påträffas ett flertal hävdgynnade arter, bl a mandelblomma, jordtistel, tiggarranunkel, höskallra, kärrsälting, höstfibbla, knippfryle och nålsäv.

I betesmarkerna vid Rinkabys och Hornas bygräns i sydost finns en mycket rik flora med rik-kärrsinslag i vegetation av *lågstarrgräsmark av darrgräs-småvänderot-variant* (5.4.4.1.b) med övergångar mot *örtrik fuktig gräsmark* (5.4.4.2) i två fukthålor. Här växer bl a ängsnycklar, kärrknipprot, smörbollor, rosettjungfrulin, ängsskallra, småvänderot, kärrjohannesört, nickskära, kärrspira, darrgräs, myskgräs, källgräs, plattsäv och slankstarr. På Hornasidan finns också *luddhavregräsmark* (5.4.1.6) på en mindre torrbacke.

6.2 Igenväxningsmarker och Åladammen

I de norra delarna av Rinkabys ägor och längst ner i söder på Hornasidan har kontakten med sjön brutits av utbredda *högvassar av tät bladvass-typ* (6.1.3.4). Det norra bladvassbältet utgör en förlängning av Hercules naturreservats bladvassar, som är ett av nedre Helgeåns största bladvassbestånd. Området domineras av bladvass, men på fastare marker ökar inslaget av andra gräs samt örter, t ex kärrvial, topplösa, videört, sprängört, kärrsilja och svärdsilja. Mot sjön blandas bladvassen upp med säv, bredkaveldun, smalkaveldun och igelknopp.

Mosaikartat inblandat i bladvassbältet och i glidande övergångar mot fastare marker ökar busk- och trädinslaget. Längre in mot land finns mer rena bestånd med *sumpsnårskogar av vide-ört-typ* (2.2.5.1) och dungar med *klibbalstrandskog* (2.2.4.2). I sumpsnårskogarna dominerar olika videarter buskskiktet medan fältskiktet mestadels är glest och svagt utvecklat. Tätare dungar med klibbal finns dels i anslutning till sumpsnårskogarna i norr, dels längst ner i söder, i anslutning till rikkärren. Delar av det senare området har nyligen avverkats, men eftersom hävdtrycket sedan inte varit tillräckligt hårt har en kraftig stubbskottsförnyring slagit upp. Slutligen finns även en träddunge i kanten av den slätteräng som sticker in i Rinkabys åkermarker i norr. Den har något annorlunda karaktär än övriga eftersom det utöver klibbal även finns gott om gammal grov pil och rikligt med död ved. Alen kan här ha etablerat sig i

en samling äldre för mycket länge sedan hamlade pilar när hävden av dessa förlorade i betydelse.

Åladammen kantas av *högvassar av tät bladvass-typ* (6.1.3.4). I söder sticker även två längre stråk av *högvassar av sjösäv-typ* (6.1.3.1) ut i vattnet. Den öppna vattenytan domineras av långskottsvegetation, men artsammansättningen är fortfarande till stora delar outforskad och vegetationstypen *Potamogeton spp-huvudtyp* (6.3.2) är tills vidare preliminär. Dammen kantas av en bitvis tät träd- och buskridå med björk, al, tall, fläder, hagtorn och olika salix-arter. Mot diket i söder står även alm. På udden som sticker ut i dammen finns en ohävdad gräsmark av *knylhavre-typ* (5.5.4.1).

6.3 Hammarsjön

Hammarsjön är den största sjön i nedre Helgeåns vattensystem med en areal på ca 18 km² och ett medelvattendjup på ca 0,7 m (Kristianstads kommun 1989). Sjöns största vattendjup, ca 2,5 m, kan uppmätas i den muddringsränna som löper utmed sjöns västra sida. I sjön växlar leriga bottnar med utbredda fasta sandbottnar (Länsstyrelsen i Kristianstads län 1992). När vattenståndet är lågt i nedre Helgeåns vattensystem och högt i havet kan saltvatten tränga ända upp till Hammarsjön. Hammarsjön är en av landets främsta lokaler för sump- och vattenväxter (Olsson 2000a). I sjöns norra delar karaktäriseras vegetationen av bladvassar, sävruggar och flytbladsvegetation, men ersätts mot söder av en betydligt mer artrik långskottsvegetation.

Utredningsområdet sträcker sig utmed Hammarsjöns östra kant, där vattenvegetationen domineras av *Potamogeton spp huvudtyp* (6.3.2). I området har ett flertal arter påträffats, varav flera hävdgynnade, t ex trådnate, gräsnate, trubbnate, grovnate, axslinga, kransslinga, pilblad, hästsvans och sjöfräken. Bland övriga noteringar som gjorts inom området finns bandnate och styvnate, där den sistnämnda tidigare ansetts utgången från Skåne, samt sjönajas, en mycket ovanlig art som i södra delen av Hammarsjön nu har sin enda kända förekomst i landet.

7. Djurliv

7.1 Däggdjur

På de öppna strandmarkerna och i de mer skyddande bladvass- och buskmarkerna finns en stor *rådjurs*stam. Inom området finns även gott om *hare* och *mink* (Östh muntligen 2000). Hönsägarna kring Rinkaby har haft flera besök av *räv* och i utredningsområdets norra delar finns ev *grävling* (Hofve muntligen 2000). I övrigt är lite känt om områdets däggdjursarter.

7.2 Fåglar

Hammarsjön har klassats som en av landets värdefullaste fågelsjöar (Johansson och Cronert 1989). Sjön och dess omgivande marker hyser ett mycket variationsrikt fågelliv och ca 215 arter har påträffats i området (Länsstyrelsen i Kristianstads län 1996). De stora arealerna betes- och slätterhävdade inlandsstrandängar är viktiga livsmiljöer för många hävdberoende fågelarter, samtidigt som de igenväxande bladvass- och buskmarkerna attraherar arter som gynnas av ohävd.

Inför restaureringen av Rinkaby ängar i början av 1990-talet gjordes en häckfågelinventering. Den visade på en kraftig minskning av antalet **hävdgynnade strandängsfåglar**, särskilt vad

gäller vidare (Cronert 1992). Enbart från mitten av 1980-talet hade bestånden av tofsvipa, rödbena och rödspov halverats. Årta och skedand, som förutom god hävd även kräver öppna kontaktzoner land-vatten, hade helt slutat häcka i området. Restaureringsinsatser i form av bladvass- och videbuskageröjning, återskapande av kontakten mellan strandmarkerna och sjön samt återupptagen kreaturshävd har sedan gynnat häckande och rastande änder, gäss och vidare. En häckfågelinventering 1997 visade att antalet häckande par av *tofsvipa*, *rödbena* och *rödspov* hade ökat markant (Cronert och Lindblad 1998). *Brushanespelplatser* hade etablerats och det fanns även indikation om häckning. *Årtan* och *skedanden* hade också återkommit som häckfåglar. Andra hävdgynnade arter som numera häckar i området är bl a *storspov*, *enkelbeckasin*, *strandkata* och *sydliga gulärta*. Utredningsområdet är även viktigt för betande gäss bl a *sädgäss*, *grågäss* och *kanadagäss*. *Storken* har under senare år blivit en ofta sedd gäst på Rinkaby ängar (Hofve muntligen 2000), vilket till stor del kan kopplas samman med det pågående storkprojekt som pågår i grannbyn Viby.

I de ohävdade delarna av utredningsområdet har inga närmare inventeringar av fågellivet gjorts, men vissa paralleller kan dras med Hercules naturreservatet vars utbredda **bladvassar** gränsar till utredningsområdet i norr. Där finns bl a *rördrom*, *vattenrall*, *småfläckig sumphöna*, *skäggdopping*, *skäggmes*, *vassångare*, *sävsångare* och *rörsångare*. Den *bruna kärrhöken*, som regelmässigt häckar i och i anslutning till Herculesområdet (Cronert 1997), och jagar över Rinkaby ängar. I utredningsområdets igenväxande **buskmarker** har noterats bl a *rosenfink*, *pungmes*, *gräshoppsångare*, *kärrensångare* och *sydlig gråsiska*. Under sträcktider rastar även stora mängder småfåglar i bladvassarna och buskmarkerna.

7.3 Snäckor

Vid en undersökning under 2000 av snäckor i rikkärret i södra delen av området hittades 11 landsnäckor och 3 sötvattensnäckor (von Proschwitz 2001). Kärret hyser en vackert utbildad kärrfauna med arter karakteristiska för fuktmarksbiotoper i området. Sällsyntare och skyddsvärda kärrarter saknas dock.

7.4 Övrigt djurliv

De mångfacetterade vattenmiljöerna i nedre Helgeåns vattensystem har lagt grunden för en artrik fiskfauna. Minst 35 olika fiskarter har konstaterats i området (Länsstyrelsen i Kristianstads län och Ekomuseum Kristianstads Vattenrike 1992) och den grunda, vegetationsrika Hammarsjön är mycket artrik (Wagnström muntligen 1997). I Åladammen, som inte har någon naturlig förbindelse med Hammarsjön, finns också gott om fisk. De flesta har troligen flyttats dit från Hammarsjön, några kan ev ha kommit vid extrema högvatten i Helgeåns vattensystem (Wagnström muntligen 2000). I dammen finns bl a *abborre*, *sutare*, *mört*, gott om stora *gäddor* och ev även *braxen*. *Ål* och *gräskarp* har också planterats in (Östh muntligen 2000).

Bland övriga djurgrupper är inte mycket känt. Av grod- och kräldjuren är det gott om grodor (Hofve muntligen 2000), men någon artinventering finns inte. Ormar verkar däremot inte ha påträffats av lokalbefolkningen på strandängarna. Den stora artrika insektsgruppen har inte inventerats inom utredningsområdet. Öppna gräsytor, bladvassar och högstarrvegetation kan vara spännande småfjärilsbiotoper och i strandnära områden bör det finnas intressanta sländarter. Ogödslade hävdade gräsmarker brukar även hysa många olika arter av bl a skalbaggar, stritar och gräshoppor.

8. Rödlistade och EU-listade arter

Rödlistan (Gärdenfors 2000) är en officiell lista över växt- och djurarter som är, eller har blivit, ovanliga och därmed kräver någon form av skydd eller hänsyn. Den omfattar akut hotade (CR), starkt hotade (EN), sårbara (VU) och missgynnade (NT), samt arter som ansetts ha dött ut eller försvunnit från landet – försvunna (RE). I rödlistan finns även en kategori för arter där kunskaperna om utbredning och/eller populationsstatus inte är tillräckliga – kunskapsbrist (DD). Rödlistorna tas fram av ArtDatabanken vid Sveriges Lantbruksuniversitet, Uppsala och fastställs av Naturvårdsverket.

Inom de Europeiska Unionen regleras naturvårdsfrågorna i första hand genom två direktiv: *Fågeldirektivet*, som handlar om bevarande av vilda fåglar, och *Habitatdirektivet*, som handlar om bevarande av livsmiljöer samt vilda djur och växter (Löfroth 1997). Ett av syftena med direktiven är att skapa ett sammanhängande ekologiskt nätverk av naturområden – *Natura 2000* – för att bevara de naturtyper och arter som berörs av direktiven. *Fågeldirektivet* gäller alla fågelarter som förekommer inom ett medlemslands territorium och enligt direktivet ska Sverige bli vidta åtgärder för att bibehålla svenska fågelarter i livskraftiga populationer, vidta särskilda åtgärder för att skydda, bevara eller restaurera livsmiljöer för särskilt utpekade arter (listade i direktivets bilaga 1) samt vidta åtgärder för att bevara och skydda särskilt viktiga rastlokaler. Enligt fågeldirektivet ska varje medlemsland peka ut särskilda skyddsområden, sk SPA-områden. *Habitatdirektivet* behandlar naturtyper och arter. Varje land ska peka ut områden som innehåller antingen naturtyper enligt direktivets bilaga 1 eller arter enligt bilaga 2, där särskilt prioriterade naturtyper och arter är särskilt viktiga att uppmärksamma.

Inom utredningsområdet finns flera livsmiljöer som är särskilt angelägna att skydda enligt EU's habitatsdirektiv, bl a *naturligt eutrofa sjöar med nate- eller dybladsvegetation* (3150), *fuktängar med blåtåtel eller starr* (6410), *högrötsängar* (6430) och *alluvala lövskogar som tidvis är översvämmade* (91E0), den sistnämnda särskilt prioriterad av EU. **Tabell 2.**

Olika inventeringar har visat att utredningsområdet hyser flera rödlistade kärlväxt- och djurarter. **Tabell 3.** För att få en mer fullständig dokumentation krävs dock ytterligare inventeringar, särskilt vad gäller insekter, grod- och kräldjur, bladvassens fåglar, mossor, lavar, svampar samt Åladammens flora och fauna.

Tabell 3. Rödlistade växter och landsnäckor som har påträffats samt fåglar som häckat inom utredningsområdet Rinkaby ängar.

Art	Hotkategori	EU-listning
Sjönajas <i>Najas flexilis</i>	Akut hotad (CR)	Habitatdirektivet, bilaga 2
Styvnate <i>Potamogeton rutilus</i>	Starkt hotad (EN)	
Bandnate <i>Potamogeton compressus</i>	Sårbar (VU)	
Källgräs <i>Catabrosa aquatica</i>	Sårbar (VU)	
Kärrjohannesört <i>Hypericum tetrapterum</i>	Missgynnad (NT)	
Pungmes <i>Remiz pendulinus</i>	Sårbar (VU)	
Rödspov <i>Limosa limosa</i>	Sårbar (VU)	
Årta <i>Anas querquedula</i>	Sårbar (VU)	
Skedand <i>Anas clypeata</i>	Missgynnad (NT)	
Storspov <i>Numenius arquata</i>	Missgynnad (NT)	
Sydlig gulärta <i>Motacilla flava flava</i>	Missgynnad (NT)	

9. Friluftsliv

Utredningsområdet är inte särskilt välbesökt av naturintresserade, eftersom det finns mer lättillgängliga strandmarker på andra håll kring Hammarsjön. Det är främst enstaka fågelskådare som besöker området. Ett antal mindre, i huvudsak enskilda, brukningsvägar leder ner till strandängarna. Utöver ett par kobroar finns det inga iordningställda övergångar vid diken och stängsel inom utredningsområdet.

Hammarsjön ingår i Nedre Helgeåns Fiskevårdsområde och fritidsfiske får endast ske med handredskap och efter införskaffande av fiskekort (Hofmann muntligen 2000). Inom utredningsområdet är fiske inte tillåtet vare sig från land eller i båt under perioden 15 mars-1 november. Det finns inte heller några lämpliga platser för fritidsfiske utmed stranden. Fisket i Åladammen är privat.

10. Anläggningar

Inom utredningsområdet finns flera olika anläggningar. **Karta 6 - Anläggningar och landskapselement.** Större och mindre diken genomkorsar strandmarkerna och i de centrala delarna står även ett mindre pumphus för uttag av vatten till jordbruksbevattning. Vid strandkanten utanför pumphuset finns en samfällad båtplats. I norr ligger en fd tegelbruksdamm, Åladammen. Ett antal mindre brukningsvägar leder ner till de brukade strandmarkerna. Stora delar av utredningsområdet betas och betesmarkerna är inhägnade med eltråd, taggtråd och/eller trästaket. Kobroar underlättar passage över diken på ett par platser. Utredningsområdets södra och centrala delarna berörs även av en luftledning.

Källor

Litteratur

- Andersson, K. och Anderö, H. 1997. *Ordbok för släktforskare*. ICA bokförlag AB, Västerås.
- Andersson, T. 1961. *Nedre Helgeån som vattenled*. Föreningen Gamla Christianstad. Årsskrift nr 14. Sid 16-29.
- A:son-Näs, N. 1986. *När Helgeån fick ändrat lopp 1775*. Föreningen Gamla Christianstad. Årsskrift. Sid 34-46.
- Berglund, B.E., Berglund, P. och Blivik, J. 1986. *En forntida tallskog på havsbotten i Blekingeskärgården*. Blekinges Natur. Årsbok för blekingisk naturvård. Sid 40-50.
- Cronert, H. 1992. *Häckande strandängsfåglar på Rinkaby ängar 1986 och 1991*. Meddelande nr 5 från Nedre Helgeåns Fågelstation. Spoven 1992 nr 2: 52-56.
- Cronert, H. 1997. *PM: Fåglar vid Rinkaby holme, Viby äng och Herkulesdammarna*. Opublicerad sammanställning av inventerings- och årsrapporteringsuppgifter från Nordöstra Skånes Fågelklubb.
- Cronert, H. och Lindblad, T. 1998. *Häckande simänder och vadare på strandängarna i Kristianstads Vattenrike. Resultat från en inventering våren 1997*. Meddelande nr 20 från Nedre Helgeåns Fågelstation. Anser 37 (1998): 89-102.
- Ekstam, U. och Forshed, N. 1992. *Om hävden upphör*. Naturvårdsverket.
- Franzén Åberg, M. 1999. *Utvärdering av effekterna av klippning i Hammarsjöns norra del – andra sommaren, juli-augusti 1999*. Miljö- och hälsoskyddskontoret/C4 Teknik, Kristianstads kommun.
- Friström, S. och Theander, T. 1995. *Attraktiv kulturbygd* (kapitlet *Kristianstad*). Kristianstads kommun. Sid 296-311.
- Gärdenfors, U. (ed.) 2000. *Rödlistade arter i Sverige 2000*. ArtDatabanken, SLU, Uppsala.
- Helgesson, B., Johansson, K. och Åström, H. 1995a. *Attraktiv kulturbygd* (kapitlet *Historik*). Kristianstads kommun. Sid 13-37.
- Helgesson, B., Johansson, K. och Åström, H. 1995b. *Attraktiv kulturbygd* (kapitlet *Rinkaby socken*). Kristianstads kommun. Sid 184-187.
- Jarnemo, A. 1995. *En gård i Rinkaby under seklets första decennier*. Arbete i kursen Landskap-Bebyggelse-Människa 10p. Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi, Lunds Universitet.
- Johansson, R. och Cronert, H. 1989. *Hammarsjöns häckande fåglar. Utveckling och nuvarande status 1956-1986*. Nordöstra Skånes Fågelklubb och Länsstyrelsen i Kristianstads län.

- Karlsson, T. 1997. *Förteckning över svenska kärlväxter*. Svensk botanisk tidskrift, volym 91, häfte 5 1997.
- Kornfält, K.-A. och Bergström, J. 1990. *Beskrivning till berggrundskartorna Karlshamn SV och SO*. Serie Af nr 167 och 168. Sveriges Geologiska Undersökning, Uppsala.
- Kristianstads kommun. 1989. *Hammarsjön. Förslag till åtgärder mot igenväxning*. Rapport utarbetad i samarbete med Länsstyrelsen i Kristianstads län.
- Kristianstads kommun. 1990. *Kristianstads kommun Översiktsplan*.
- Kristianstads kommun. 2000. *Kristianstads kommun Naturvårdsplan*. Remissförslag.
- Kristianstads Vattenrike. 1997. *Naturvård i Kristianstads Vattenrike – Handlingsprogram för 1998-2000*. Kristianstads kommun och Länsstyrelsen i Skåne län.
- Lantmäteriet, Kristianstad. 1798. *Charte-beskrifning öfwer Rinckaby Kyrkobys Fäladsmark, Maden kallad, belägen uti Christianstads Län och Willands Härad. Upprättad år 1798*. Akt nr: Rinkaby 5.
- Lantmäteriet, Kristianstad. 1804-07. *Horna storskifte*. Akt nr: Åhus 16.
- Lantmäteriet, Kristianstad. 1831-41. *Rinkaby Kyrkobys laga skifteshandlingar uti Willands Härad och Christianstads Län*. Akt nr: Rinkaby 14, del I och II.
- Lantmäteriet, Kristianstad. 1855-57. *Handlingar rörande laga skifte i Horna by uti Åhus socken, Villands Härad och Kristianstads län, upprättade åren 1855-57...* Akt nr: Åhus 58, del I och II.
- Lantmäteriet, Kristianstad. 1874-82. *Handlingar angående sämjedelning å uppländningar till Rinkaby...* Upprättade åren 1874-82... Akt nr: Rinkaby 37.
- Länsstyrelsen i Kristianstads län. 1989. *Katalog över inventerade våtmarker i Kristianstads län*.
- Länsstyrelsen i Kristianstads län och Ekomuseum Kristianstads Vattenrike. 1992. *Fiskar i Kristianstads Vattenrike*. Kristianstad.
- Länsstyrelsen i Kristianstads län. 1993. *Ängs- och hagmarker i Kristianstads län*.
- Länsstyrelsen i Kristianstads län. 1996. *Från Bjäre till Österlen. Skånska natur- och kulturmiljöer*.
- Länsstyrelsen i Skåne län. 1997, 1998, 1999. *Natura 2000 i Skåne. Delrapport 1-3*.
- Löfroth, M. (red). 1997. *Svenska naturtyper i det europeiska nätverket Natura 2000*. Naturvårdsverkets förlag, Stockholm.
- Magnusson, S.-E. 1981. *Helgeåns nedre sjösystem – något om människornas ingrepp under närmare 400 år*. Skånes Natur. Skånes Naturvårdsförbunds Årsskrift 68. Sid 43-52.
- Magnusson, S.-E., Andersson, J. och Vägren, G. 1989. *Markhävdkartering 1989. Helgeåns nedre vattenområde från Torsebro till havet*. Spoven, supplement nr 1. Nordöstra Skånes Fågelklubb och Kristianstads Vattenrike.
- Magnusson, S.-E. och Cronert, H. 1999. *Förvärv av strandängsskiften längs Rinkaby ängar*. Kristianstads Vattenrike. Opublicerat utdrag.
- Magnusson, S.-E. och Vägren, G. 1994. *Alstubbarna i sjön var 7 500 år gamla*. Flora och fauna. 1994:5. Naturhistoriska Riksmuseet, Stockholm. Sid 12-17.
- Mossberg, B., Stenberg, L. och Ericsson, S. 1992. *Den nordiska floran*. Wahlström & Widstrand.
- Naturvårdsverket. 1997. *Sveriges finaste odlingslandskap. Nationell bevarandeplan för odlingslandskapet, etapp 1*. Rapport 4815.
- Nilsson, G. 1957. *Plock ur Horna byakista*. Handlingar angående Villands härad, nr 14. Villands härads hembygdsförening. Sid 20-32.
- Nordiska Ministerrådet. 1998. *Vegetationstyper i Norden*. TemaNord 1998:510.
- Nordiska Ministerrådet. 1999. *Markanvändning och vegetation i nordiska odlingslandskap*. TemaNord 1999:555.
- Olsson, K.-A. 2000a. *Hammarsjön – Dykungens sjö*. *Svensk Bot Tidskr*94:71-80.
- Olsson, K.-A. 2000b. *Växtnoteringar från Rinkaby och Horna*. Projekt Skånes Flora. Opublicerat utdrag.
- Ringberg, B. 1991. *Beskrivning till jordartskartan Karlshamn SV*. Serie Ae Nr 106. Sveriges Geologiska Undersökning, Uppsala.
- von Proschwitz, T. 2001. *Landlevande mollusker i Kristianstads Vattenrike och en översikt av landmolluskfaunan i Kristianstads kommun*. Länsstyrelsen i Skåne län, Skåne i utveckling 2001:38.
- Svensson, S., Svensson, M. och Tjernberg, M. 1999. *Svensk fågelatlas*. Vår Fågelvärld, supplement 31, Stockholm.
- Wendt-Rasch, L. och Cronert, H. 1996. *Markhävdkartering 1996. Helgeåns nedre vattenområde i Kristianstads Vattenrike*. Spoven, supplement nr 5. Länsstyrelsen i Kristianstads län och Ekomuseum, Kristianstads Vattenrike, Kristianstads kommun.

Kartor

- Lantmäteriet, Kristianstad. 1736. *Landsvägmätning i Kristianstads län*. Akt nr: Diverse 9.
- Lantmäteriet, Kristianstad. 1798. *Charta öfwer Rinckaby Kyrkobys Fäladsmark, Maden kallad, belägen uti Christianstads Län samt Willands Härad. Geometrice Refwad och delad år 1798...* Akt nr: Rinkaby 5.

- Lantmäteriet, Kristianstad. 1804-07. *Karta öfver Horna bys In- och Utägor uti Christianstads Län, Willands Härad och Åhus Sochn Belägne. Afmätte år 1804 och uti storskifte lagde år 1807...* Akt nr: Åhus 16, karta II.
- Lantmäteriet, Kristianstad. 1831-41. *Kopia av Karta öfver ägorne till Rinkaby Kyrkoby uti Willands Härad och Christianstads Län upprättad år 1832 samt i laga skifte fördelte år 1840...* Akt nr: Rinkaby 14, del I.
- Lantmäteriet, Kristianstad. 1855-57. *Kopia av karta i 2ne delar öfver alla egorne till Horna by uti Åhus socken, Willands härad och Christianstads län. Laga skiftet verkställt åren 1851 och 1852... Till följd af Laga kraft vunnet utslag har nytt Laga skifte blifvit verkställt åren 1855-57...* Akt nr: Åhus 58, karta 1.
- Lantmäteriet, Kristianstad. 1874-82. *Karta öfver upplandningarne till Rinkaby Kyrkoby i Willands härad och Kristianstads län... Upprättad år 1875...* Akt nr: Rinkaby 37.
- Lantmäteriet och Krigsarkivet. 1986. *Skånska rekognoseringskartan framställd av Fältmättningsbrigaden 1812-20.* Kartblad VIIÖ 201 och VIIÖ 202.
- Lantmäteriverket, Gävle. 1995b. *3E SV Karlshamn. Gröna kartan.*
- Metria. 1993. *Ortofotokarta. 03E 0a och 03E 1a.*
- Nedre Helgeåns regleringsföretag. 1936. Underlag till ansökan om regleringsföretag.
- Rikets Allmänna Kartverk. 1931. *Ekonomisk karta. Fjälkinge 63, Kristianstads län.*
- Rikets Allmänna Kartverk. 1932. *Ekonomisk karta. Åhus 69, Kristianstads län.*
- Sveriges Geologiska Undersökning, Uppsala. 1989. *Berggrundskartan 3E Karlshamn SV.* SGU Serie Af nr 167.
- Sveriges Geologiska Undersökning, Uppsala. 1990. *Jordartskartan 3E Karlshamn SV.* SGU Serie Ae nr 106.

Flygbilder

864	3C17	IRF	23	3E13	1:30 000	86-06-24
864	3C17	IRF	24	3E13	1:30 000	86-06-24

Muntliga kontakter

- Andersson, Göran. Lantbruksenheten, Länsstyrelsen i Skåne län.
- Cronert, Hans. Kristianstads Vattenrike. Länsstyrelsen i Skåne län och Kristianstads kommun.
- Hallberg, Göran. Dialekt- och ortnamnsarkivet, Lund.
- Hofmann, Nils. Nedre Helgeåns Fiskevårdsområde i Kristianstadsbygden.
- Hofve, Mikael. Brukare, Rinkaby.
- Larsson, Anders. Miljöenheten, Länsstyrelsen i Skåne län.
- Ljungberg, Kenth. Miljöenheten, Länsstyrelsen i Skåne län.
- Magnusson, Sven-Erik. Ekomuseum Kristianstads Vattenrike, Kristianstads kommun.
- Persson, Christer. Miljöenheten, Länsstyrelsen i Skåne län.
- Skällberg, Sam. Miljö- och hälsoskyddskontoret, Kristianstads kommun.
- Wagnström, Johan. Fiskefunktionen, lantbruksenheten, Länsstyrelsen i Skåne län.
- Wettemark, Carina. Horna.
- Östh, Lennart. Brukare, Rinkaby.

Rapportserien Skåne i utveckling 2001

- 2001:54 Anmälan/ansökan enligt SoL, omhändertagande enligt LVU, familjeplacerade barn. Statistik för år 2000. Samhällsbyggnadsenheten
- 2001:53 Effekttuppföljning i kalkade och icke kalkade vatten, hösten 2001. Miljöenheten
- 2001:52 Örnanäs i Örkeneds socken, en kulturhistorisk dokumentation. Miljöenheten
- 2001:51 Kviksilver i insjöfisk i Skåne år 2000. Miljöenheten
- 2001:50 Kartläggning externhandel, delrapport 1 Regionala analyser – handel. Samhällsbyggnadsenheten
- 2001:49 Länsprogram för miljöövervakning i Skåne län 2002-2006. Miljöenheten
- 2001:48 Att bygga Skånes framtid. Miljötillståndet i Skåne - årsrapport 2001. Miljöenheten
- 2001:47 Intern självutvärdering av Miljövårdsprogram för Skåne 1995. Miljöenheten
- 2001:46 Utvärdering av Miljövårdsprogram för Skåne 1995. Miljöenheten
- 2001:45 Skånes värdefulla jordbruksmark – tätortsexpansion, utbyggnad av infrastrukturen för högt klassade åkermark från 1960 till nutid. Samhällsbyggnadsenheten
- 2001:44 En regional överblick – kartläggning och analys av regionala frågor. Samhällsbyggnadsenheten
- 2001:43 Effekttuppföljning i kalkade och icke kalkade vatten, sommar 2001. Miljöenheten
- 2001:42 Inventering av vanlig groda och åkergröda i Skåne 2001. Miljöenheten
- 2001:41 Äldreomsorgen – en fråga om rättssäkerhet. Samhällsbyggnadsenheten
- 2001:40 Ej verkställda beslut och domar till äldre och funktionshindrade. Samhällsbyggnadsenheten
- 2001:39 Användning, utsläpp och transport av arsenik, bly, kadmium och kvicksilver i Skåne. Miljöenheten
- 2001:38 Landlevande mollusker i Kristianstads vattenrike. Miljöenheten
- 2001:37 Rinkaby ängar, med del av Horna ängar, i Kristianstads vattenrike. Miljöenheten**
- 2001:36 Egeside-området, med Härnests ängar/Pulken, Yngsjö fålad, Egeside sjö och Helge å, i Kristianstads vattenrike. Miljöenheten
- 2001:35 Skånes kustområde- ett nationallandskap. Miljöenheten
- 2001:34 Biologisk återställning i kalkade vatten, reviderad plan för perioden 2000-2004. Miljöenheten
- 2001:33 Bottenfauna i Skåne län 2000. Miljöenheten
- 2001:32 Jämställdhetstimmen i Skåne 2001. Samhällsbyggnadsenheten
- 2001:31 Riskstudier av farligt gods – transporter på större stråk av väg och järnväg. Samhällsbyggnadsenheten
- 2001:30 Effekttuppföljning i kalkade och icke kalkade vatten, våren 2001. Miljöenheten
- 2001:29 "Kvinnofrid i vår tid? – Skånska insatser och samverkan mot våldet mot kvinnor". Samhällsbyggnadsenheten
- 2001:28 Utvärdering av missbruks- och ungdomsprojekt som erhållit bidrag från Länsstyrelsen i Skåne län under åren 1994-1999. Samhällsbyggnadsenheten
- 2001:27 Enskild vård i Skåne. Samhällsbyggnadsenheten
- 2001:26 Luftföroreningar i Skåne 1980-1998, Miljöenheten
- 2001:25 Länsrapport 2000 inom alkoholområdet, Skåne län. Samhällsbyggnadsenheten
- 2001:24 Jämställdhet – drivkraft för utveckling och tillväxt i Skåne. Samhällsbyggnadsenheten
- 2001:23 Kort rapport: Psykiatri och socialtjänst i samverkan. En uppföljning av psykiatri i Malmö. Samhällsbyggnadsenheten
- 2001:22 Insatser till personer med psykiska funktionshinder i SDF Centrum, Malmö. Samhällsbyggnadsenheten
- 2001:21 Stoftmätningar i Landskrona 2000. Miljöenheten
- 2001:20 Reservat Hallands Väderö – marina undersökningar 2000. Miljöenheten
- 2001:19 Kullabergs marina reservat – undersökningar 2000. Miljöenheten
- 2001:18 Kulturmiljöarbete i skånska kommuner. Miljöenheten
- 2001:17 Undersökning av grund makrofauna och ålgräs inom Falsterbohalvöns marina reservat 2000. Miljöenheten
- 2001:16 Effekttuppföljning i kalkade och icke kalkade vatten, vinter 2001. Miljöenheten
- 2001:15 Årsrapport 2000. Socialtjänsten i Skåne län. Samhällsbyggnadsenheten
- 2001:14 Jämställdhetsstrategi för Skåne 2001-2003. Samhällsbyggnadsenheten
- 2001:13 Landmollusker på Stenshuvud. En inventering av arterna på 1990-talet och i jämförelse med 1820-1950. Miljöenheten
- 2001:12 Natura 2000 i Skåne, delrapport 4. Miljöenheten
- 2001:11 Råd och annat personligt stöd, LSS. Tillsyn genomförd över verksamheten i region Skåne. Samhällsbyggnadsenheten
- 2001:10 Inventering av vanlig groda och åkergröda i Skåne län 2000. Miljöenheten
- 2001:9 Nationell och regional miljöövervakning i Skåne län. Miljöenheten
- 2001:8 Undersökning av den djupare mjukbottenfaunan inom Hallands Väderö marina reservat 1999. Miljöenheten
- 2001:7 Undersökning av den djupare mjukbottenfaunan inom Kullabergs marina reservat 1999. Miljöenheten
- 2001:6 Lokala investeringsprogram i Skåne 1998-2002. Miljöenheten

- 2001:5 Inventering av häckande kustfåglar i anslutning till det marina naturreservatet i Falsterbohalvöns havs-
område – verksamhetsrapport för 2000. Miljöenheten
- 2001:4 Övervakning av fladdermöss i Skåne. Rapport för 2000. Miljöenheten
- 2001:3 Fakta om kvinnor och män i Skåne. Samhällsbyggnadsenheten
- 2001:2 Utsläpp till luft från stora punktkällor i Skåne. Miljöenheten
- 2001:1 Test av System Aqua 2000 Skåne. Miljöenheten